

Dobrotin, Roman / Karpio, Nina G.

Muzeum i Archiwum D. I. Mendelejewa przy Uniwersytecie Leningradzkim

---

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 23/2, 441-448

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Roman B. Dobrotin, Nina G. Karpilo
(ZSRR — Leningrad)

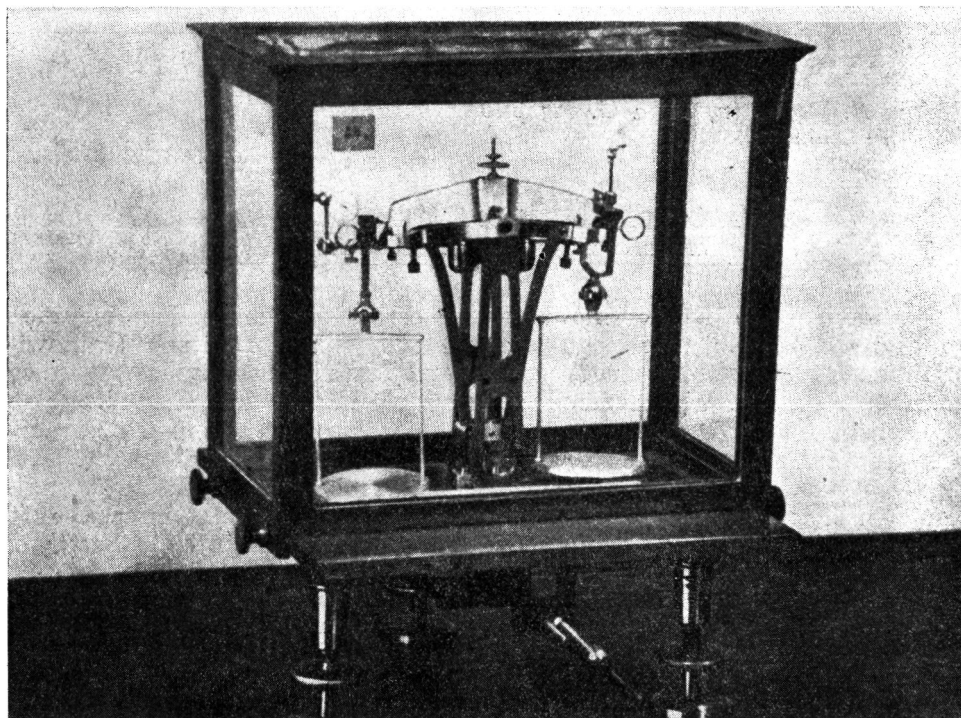
MUZEUM I ARCHIWUM D. I. MENDELEJEWĄ PRZY UNIWERSYTECIE LENINGRADZKIM

Muzeum i Archiwum stanowi główny ośrodek badania i popularyzacji spuścizny naukowej wielkiego chemika rosyjskiego Dmitrija Iwanowicza Mendelejewa (1834—1907). Szczególną uwagę zwraca pamiątkowy gabinet uczonego. Wyposażenie gabinetu — meble, książki, obrazy — przekazane zostały Uniwersytetowi Petersburskiemu (obecnie Leningradzkiemu) przez wdowę po uczoneym — Annę Iwanowną Mendelejewą. Uroczyste otwarcie Muzeum — utworzonego w mieszkaniu uczonego, znajdującym się na pierwszym piętrze budynku uniwersytetu na nabrzeżu Newy — odbyło się 21 grudnia 1911 r. W okresie I Wojny Światowej i Wielkiej Wojny Ojczyźnianej gabinet i biblioteka uczonego otoczone były szczególną opieką i dotrwały do naszych dni w dobrym stanie¹.

Obecnie Muzeum zajmuje 10 sal, w których — oprócz pamiątkowego gabinetu — mieści się archiwum uczonego oraz ekspozycja poświęcona jego życiu i działalności. Ekspozycja ta rozmieszczona jest w pokojach dawnego mieszkania Mendelejewa — gościnnym, stołowym i sypialnym, których dawne wyposażenie nie zostało odtworzone. W pierwszym dziale, umieszczonym w dawnym pokoju gościnnym, można zapoznać się z materiałami dotyczącymi wczesnych lat życia uczonego, spędzonych w Tobolsku, a następnie na studiach w Petersburgu. Wystawione są tu fragmenty zielnika zebranego przez Mendelejewa, minerały, które analizował w laboratorium studenckim, pierwsze jego prace drukowane. Wczesny okres działalności naukowej zamykają prace z dziedziny chemii organicznej i fizycznej. Zachowały się przygotowane przez Mendelejewa preparaty niektórych związków chemicznych z etykietkami, zawierającymi napisy wykonane jego ręką. Niezwykle interesujące są — skonstruowane przezeń — przyrządy do pomiaru właściwości cieczy.

Następna salka (dawny pokój stołowy) poświęcona jest najważniejszym pracom Mendelejewa z dziedziny chemii, a przede wszystkim — odkryciu układu okresowego pierwiastków. Dzięki niedawnym interesującym znaleziskom w archiwum można już obecnie ukazać odkrycie układu okresowego pierwiastków w sposób wyjątkowo pełny. Tak na przykład materiały archiwalne pozwalają zapoznać się — dosłownie z godziwą dokładnością — z pracą Mendelejewa nad stworzeniem pierwszej tablicy pierwiastków chemicznych. Tablicę tę sporządził Mendelejew w ciągu jednego dnia — 17 lutego 1869 r. Tą datą oznaczone są również 4 fragmenty rękopiśmienne, odpowiadające kolejnym etapom doskonalenia układu okresowego pierwiastków. W tym samym pokoju znajduje się wysoki kantorek, przy którym Mendelejew pracował stojąc.

¹ O Muzeum D. I. Mendelejewa zob. A. A. Makarienija, I. N. Filimonowa: *Miemozialnyj muziej w uniwersitetskij kwartiriej D. I. Miendelejewa*. W: A. A. Makarienija, I. N. Filimonowa: *D. I. Miendelejew i pietierburgskij uniwersitiet*. Leningrad 1969 s. 93—108.

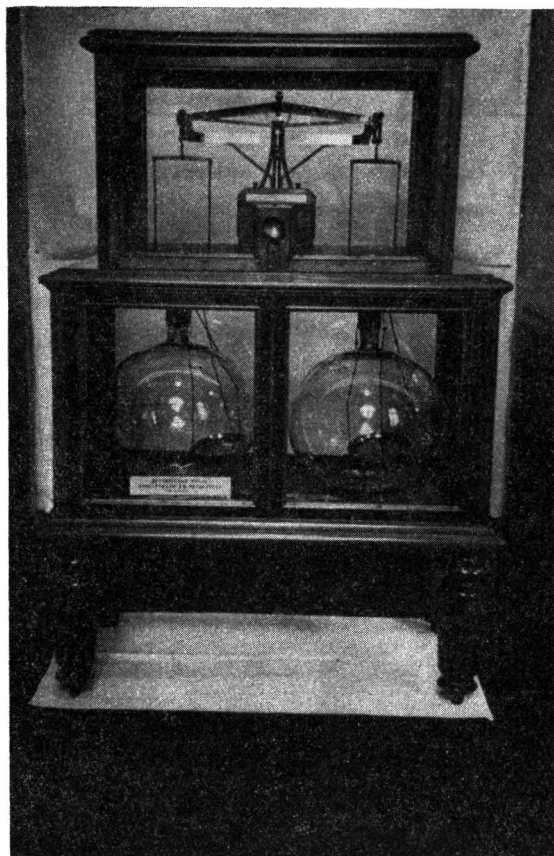

Ryc. 1. Waga konstrukcji D. I. Mendelejewa

Pozostałe pokoje muzeum prezentują inne kierunki wielostronnej działalności Mendelejewa. Ogólna liczba znanych dotychczas prac Mendelejewa wynosi obecnie ponad 1000 pozycji. Oprócz prac z dziedziny chemii znajduje się wśród nich znaczna liczba rozpraw z dziedziny techniki, ekonomii, rolnictwa, przemysłu naftowego, pedagogiki. Ekspozycje Muzeum pozwalają pokrótce zapoznać się ze wszystkimi głównymi kierunkami działalności Mendelejewa. Barwny schemat w końcu ekspozycji stanowi uogólnione ujęcie całej wielostronnej działalności wielkiego uczonego.

Pod koniec zwiedzania ekspozycji trafiamy do pamiątkowego gabinetu Mendelejewa. Środek gabinetu zajmuje stół o szczególnej konstrukcji. Na specjalnej ramie znajdują się portrety dzieci Mendelejewa — jego trzech synów i trzech córek, fotografia grupy wybitnych chemików, wykonana w 1900 r. w czasie jubileuszowych uroczystości w Berlińskiej Akademii Nauk. Obok Mendelejewa widzimy Vant-Hoffa, Ramsaya i innych klasyków chemii. Za fotelem, na ścianie, znajdują się portrety wybitnych uczonych, działaczy kultury, działaczy społecznych. Oprócz chemików — Daltona, Lavoisiera, Gerhardta, Libiga — są tu portrety Karłowicza, Dantego, Rafaela, Diderota, Kopernika, Newtona i Galileusza. Na przeciwległej ścianie można zobaczyć portret członków rodziny Mendelejewa. Wystawione są też portrety Mendelejewa pędzla J. N. Kramskiego (1878 r.), N. A. Jaroszenki (1886 r.) i popiersie dłuta I. J. Gincburga (1890 r.) oraz kilka portretów, wykonanych przez jego żonę Annę.

Wyjątkowo interesująca jest biblioteka Mendelejewa, która liczy ok. 20 000 pozycji. Znajduje się ona częściowo w gabinecie, a po części w

Ryc. 2. Dwupoziomowa waga konstrukcji D. I. Mendelejewa do ważenia substancji gazowych

pomieszczeniach archiwum. Podstawową część biblioteki zajmuje zbiór materiałów Mendelejewa. Ta unikalna kolekcja — stworzona przez samego uczonego — stanowi cenny materiał do jego biografii. Zbiór składa się z 55 tomów, z których większość zawiera po kilkadziesiąt odbitek artykułów, broszur i wycinków gazetowych. Niekiedy można natrafić w nich na założone białe kartki z ręcznymi uwagami i uzupełnieniami. Jeden z tomów zawiera m.in. krótką autobiografię, napisaną w sierpniu 1906 r. — na pięć miesięcy przed śmiercią uczonego. Na oddzielnych wklejkach — obok wycinków z gazet — sporządzono notatki, wyrażające stosunek Mendelejewa do tego materiału. Do zbioru swoich dzieł Mendelejew włączył nie tylko prace własne, lecz i omawiające je publikacje, które przy tym odsłaniają niektóre fakty z jego biografii; ponadto — portrety, fotografie, szkice.

Wzmiankowany powyżej zbiór dzieł Mendelejewa otwiera sporządzony przezeń *Spis prac*. Jest to osobny zeszyt liczący ponad 70 stron. Zawiera pełny wykaz wszystkich zamieszczonych tu materiałów, przy czym — oprócz odsyłaczy bibliograficznych — znajdują się też szczegółowe komentarze, w których wyjaśniona jest historia powstania danej pracy, jej znaczenie i miejsce w ogólnym dorobku uczonego. Oprócz wzmiankowa-

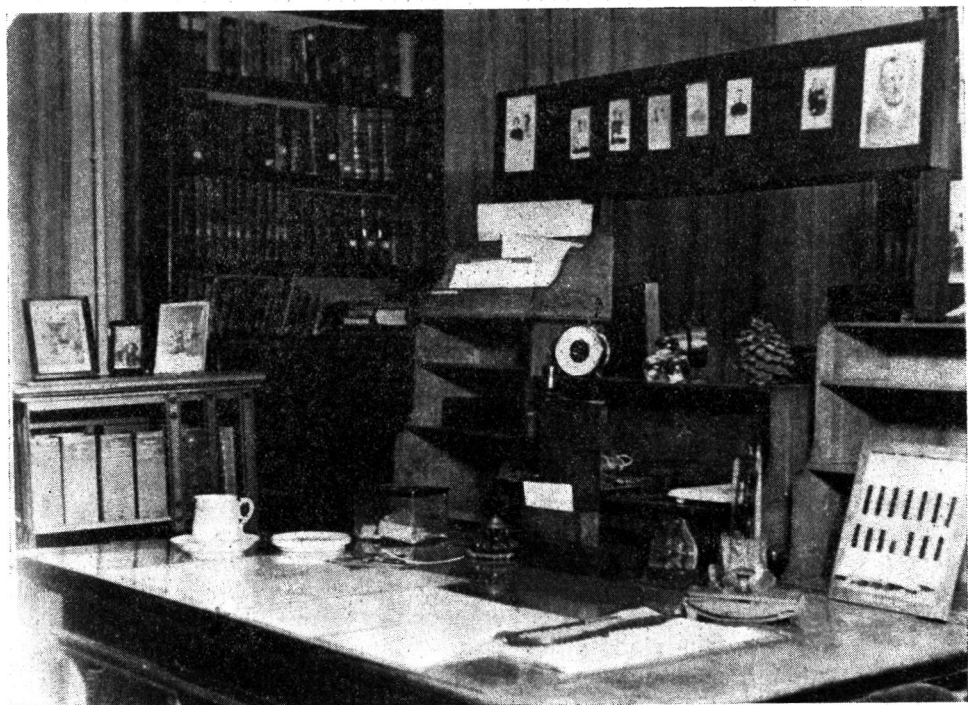

Ryc. 3. Fragment gabinetu D. I. Mendelejewa z biblioteką

nego spisu inwentarzowego Mendelejew sporządził również opisy książek i artykułów, dzieląc je równocześnie pod względem tematycznym.

W księgozbiornie znajduje się też wiele starych ksiąg z XVIII i początku XIX stulecia, jak na przykład *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, arts et des métiers*. Około 40% biblioteki stanowią

komplety wydań periodycznych. Są to głównie prace towarzystw chemicznych (rosyjskiego, niemieckiego, angielskiego i innych), akademii oraz uniwersytetów. Wiele z tych publikacji Mendelejew otrzymał jako członek organizacji naukowych. Tak na przykład, gdy w 1892 roku Mendelejew został członkiem czynnym Akademii Umiejętności w Krakowie, do księgozbioru jego napływały systematycznie niektóre wydawnictwa Akademii.

Ryc. 4. Biurko w gabinecie D. I. Mendelejewa

Biblioteka była w znacznej części uporządkowana przez samego Mendelejewa. Sporządził on kilka typów katalogów. Oddzielny zeszyt zawiera spis 1300 tomów biblioteki. Opis ten — pióra Mendelejewa — zawiera ogólną charakterystykę treści każdego tomu, wskazując jego format, kolor oprawy, liczbę pozycji włączonych do woluminu. Chronologicznie biorąc spis ten jest ostatnim spisem biblioteki sporządzonym przez Mendelejewa i zakończony był na krótko przed śmiercią uczonego. Nie obejmuje jednak całości zbiorów. Więcej niż połowa książek pozostała nie uporządkowana.

Oprócz ekspozycji muzealnej i pamiątkowego gabinetu oraz biblioteki w Muzeum znajduje się też pokaźnych rozmiarów Archiwum — największy zbiór rękopisów i innych materiałów dotyczących życia i działalności wielkiego chemika. Część rękopisów — głównie korespondencję, a także dokumentację związaną z poważniejszymi pracami — Mendelejew zdążył samodzielnie uporządkować.

Ryc. 5. Fragment biurka D. I. Mendelejewa z ostatnimi rękopisami uczonego

Spośród materiałów archiwalnych przede wszystkim wymienić należy 4 albumy, które zawierają głównie listy. W wielu przypadkach zawierają one skreślone ręką Mendelejewa krótkie komentarze. Pracę nad uporządkowaniem własnego archiwum, w tym nad opracowaniem albumów z korespondencją, Mendelejew rozpoczął już w roku 1890. Pisał na ten temat: „Przeglądając papiery [...] postanowiłem umieścić tu wszystko, co uważam za zasługujące na przechowanie. Na wprowadzenie chronologicznego układu nie starcza mi czasu, więc porządkuję tylko papiery w miarę ich gromadzenia się, zamierzając kiedyś jeszcze sporządzić opis i opatrzyć objaśnieniami niektóre z listów i notatek”².

Albumy zawierają korespondencję z żoną i dziećmi, listy uczonych i działaczy kultury, pisarzy, artystów. W wielu przypadkach do listów dołączone są brudnopisy odpowiedzi lub też wymieniona jest data wysłania odpowiedzi. Ogólna liczba materiałów — zawartych w trzech pierwszych albumach — wynosi ok. 2000 pozycji. W ostatnim, czwartym albumie, zebrane są materiały dotyczące pracy Mendelejewa w komisji do zbadania zjawisk spirytystycznych. Kwestią tą uczoney zajmował się w połowie lat 70-tych. Oprócz protokołów komisji wiele tu wycinków z gazet, zawierających poglądy opinii publicznej na ten temat oraz rysunków i fotografii.

Pozostała część archiwum Mendelejewa była przez długi czas przechowywana w powiązanych plikach, których zawartość opracowano stosunkowo niedawno; zasadniczą część pracy z tym związanej wykonała córka uczonego — Maria Dmitriewna — i jej wieloletnia współpracowniczka —

² *Archiw D. I. Miendielejewa. Awtobiograficzeskije materiaty*. Leningrad 1951 s. 191.

archiwistka Tamara Siergiejewna Kudriawcewa. Archiwum — uzupełniane stopniowo zbiorami innych instytucji, a w szczególności Instytutu Metrologii — posiada dziś najbogatszy zbiór rękopisów Mendelejewa.

Oprócz listów należy jeszcze wspomnieć o rękopisach nie ukończonych prac, a także o raportach i notatkach służbowych. Niezwykle interesujące są również robocze zeszyty laboratoryjne Mendelejewa. W zeszytach tych — oprócz bieżących danych z doświadczeń — notował Mendelejew obliczenia, umieszczał wypisy z literatury przedmiotu, a także formułował niektóre twierdzenia, które później weszły do jego prac. Zeszyty te można traktować jako swego rodzaju dziennik naukowy. Należy podkreślić, że Mendelejew zwracał szczególną uwagę na datowanie, usiłując zawsze dokładnie wskazać dzień sporządzenia notatki. Zeszyty robocze obejmują rozległy okres, od pierwszych badań cieczy z końca lat 50-ch i początku lat 60-tych do prac nad prochami z lat 90-tych włącznie. Wszystkie główne kierunki działalności naukowej Mendelejewa znalazły swój wyraz w poszczególnych seriach zeszytów roboczych.

Podobny charakter mają też małego formatu notatniki, które uczony nosił zapewne przy sobie w podróży. Notował w nich wrażenia z pobytu w zakładach przemysłowych, kopalniach węgla i rud, w szybach naftowych. Znajdują się w nich również adresy ludzi, z którymi spotykał się uczony. Częstokroć notatki mają charakter refleksji nad wydarzeniami życia społecznego; zdarzają się również swego rodzaju eseje filozoficzne; odnotowywane są wrażenia z przeczytanych w podróży książek, plany przyszłych badań naukowych, a także wykaz wydatków, uwagi na temat zakupu przyrządów naukowych, książek czy obrazów. We wzmiankowanych notatnikach odzwierciedla się niemal całe życie uczonego; zawarty w nich materiał stanowi istotne źródło do opracowania jego biografii. W archiwum Mendelejewa znajduje się także duża ilość rachunków, kwitów i innych dokumentów pieniężnych, wizytówki, bilety, prospekty wydawnicze, programy koncertów, katalogi wystaw itp. Świadczą one nie tylko o jego wielostronnej działalności społecznej, lecz również o rozległości zainteresowań kulturalnych.

Dla pełnego poznania umysłowości i zainteresowań uczonego szczególne znaczenie mają kolekcje reprodukcji malarskich, grafiki i fotografii. Zostały one uporządkowane przez samego Mendelejewa. Interesującą część zbiorów stanowią albumy poświęcone podróżom i sztukom plastycznym. W pierwszych znajdują się widoki poszczególnych miast, które Mendelejew zwiedził w czasie wielkiej podróży po Wołdze i Kaukazie. W albumie Anglia (z 1894 r.) oprócz widoków zamieścił Mendelejew listy uczonych, zaproszenia na uroczyste bankiety i wycinki z gazet. Ten ostatni album upamiętnia podróż Mendelejewa do Anglii w związku z przyznaniem mu honorowych godności naukowych w wielu uniwersytetach i akademiach angielskich. Wśród albumów — poświęconych sztukom plastycznym — znajdują się monotematyczne (jak np. *Sztuka rosyjska*) oraz o charakterze ogólnym (np. *Historia sztuki*). Część kolekcji, dotycząca plastyki, jest opracowana w oddzielnym zeszycie, gdzie w porządku alfabetycznym sporządzony został wykaz nazwisk malarzy rosyjskich. Przy nazwiskach niektórych z nich Mendelejew zaznaczył datę zawarcia znajomości osobistej.

Swoistym uzupełnieniem do autobiografii uczonego jest album dyplomów otrzymanych przezeń od licznych akademii, uniwersytetów, towarzystw naukowych i organizacji społecznych w uznaniu jego zasług nau-

kowych. Pod koniec życia Mendelejew posiadał ok. 150 takich dyplomów, które pieczołowicie przechowywał w osobnym albumie.

Muzeum Mendelejewa stanowi dziś ważny ośrodek badań naukowych, dotyczących nie tylko życia i działalności Mendelejewa, lecz także szeregu ogólnych problemów historii kultury.

Na materiałach archiwum oparte zostały prace akademika B. M. Kiedrowa, rzucające nowe światło na historię odkrycia i opracowania układu okresowego pierwiastków. W rezultacie wysiłku pracowników naukowych Muzeum ukazało się wielotomowe wydawnictwo pt. *Nauczynij Archiw Mendielejewa*. Ukazały się w druku m.in. tomy poświęcone układowi okresowemu pierwiastków (redakcja i opracowanie — B. M. Kiedrowa), roztworom (redaktor A. W. Storokin, wybór i opracowanie R. B. Dobrotin), zagospodarowaniu Dalekiej Północy (redaktor A. I. Dubrawin). Opublikowano również szereg prac, wśród których zasługują na uwagę: monografia A. A. Makareni — *Mendielejew w wspomnieniach współczesników* oraz zbiory wykładów Mendelejewa z zakresu chemii. W 1976 r. ukazał się pierwszy tom prac Muzeum, a mianowicie publikacja zbiorowa *Istorija i metodologija chimii*.

Co roku Muzeum Mendelejewa zwiedza ponad 10 tys. ludzi z kraju i z zagranicy, a wśród nich zarówno uczniowie, studenci — jak i uczeni. W wielkiej sali Muzeum odbywają się często posiedzenia towarzystwa chemicznego, poświęcone analizie wybranych zagadnień z zakresu historii i metodologii chemii oraz ogólnym problemom nauki współczesnej.

Z języka rosyjskiego przełożył: *Bazyli Nazaruk*